

Som en piskad hund

Bilder och motbilder av manlighet
i den finska värnpliktsarmén kring år 1930

Anders Ahlbäck

Kring decennieskiftet 1930 utkom med ett par års mellanrum två böcker som skildrade förhållandena i den finska värnpliktsarmén. Författarna var båda 23 år gamla och hade nyss avtjänat sin värnplikt när de publicerade sina intryck. De var båda uppmärksammade nya författarnamn som kritikerna fäste stora förhoppningar vid. Men där upphör likheterna mellan Pentti Haanpääs *Kenttä ja kasarmi (Fältet och kasernen, 1928)* och Mika Waltaris *Siellä missä miehiä tehdään (Där pojkar blir män, 1931)*. Haanpääs bok var en svidande kritik av armésystemet som förorsakade en litterär skandal inom det "vita" borgerliga etablissemanget. Den blev en vändpunkt nedåt i Haanpääs karriär och gjorde honom för många år till en *persona non grata* på de stora förlagen. Waltaris bok däremot, skriven som ett slags genmäle till Haanpää, bekräftade i allt väsentligt det vita Finlands positiva bild av arméinstitutionen. Den kom emellertid snart att framstå som en litterärt obetydlig biprodukt i Waltaris författarskap.

Även betraktade ur en genushistorisk synvinkel står de två böckerna i skarp kontrast mot varandra. Mika Waltari strök den nationalistiska borgerliga manlighetsideologin medhårs i sin uppskattande beskrivning av värnplikten som en period där han fått lära sig att lyda, uthärda och underkasta sig, en sista anhalt för pojkårens bekymmerslösa frihet från ansvar men samtidigt en plats där ynglingar mognar till vuxen manlighet. Pentti Haanpää däremot skildrade armésystemets innersta väsen som en kränkning av beväringarnas manliga självkänsla. Hos de unga männen i Haanpääs berättelser producerar värnplikten trots, bakslughet, cynism och programmatisk lättja – raka motsatsen till den officiella ideologin. Båda böckerna illustrerar emellertid hur manligheter till centrala delar handlar om genusstrukturerade maktrelationer mellan män. Olika förhållningssätt till hierarkier och autoritär maktutövning, underkastelse eller motstånd, är centrala teman i båda verken.

En jämförelse mellan Mika Waltaris och Pentti Haanpääs arméskildringar

är intressant eftersom den blyxtbelyser skillnader mellan å ena sidan västeuropeiska borgerligt-nationalistiska mansideal som övertagits av den finländska medelklassen, å andra sidan agrara folkliga mansideal. Värnpliktsarmén var en av de institutioner där medelklassen som ett led i moderniseringsprocessen försökte socialisera "folket" till sina egna värderingar och ideal. Den blev därför en arena där konflikter mellan över- och underklassens föreställningar om manlighet utspelades. Garnisonslivet som social situation och de olika manlighetsbilder armén erbjöd aktualiserade frågor kring manlighet för de unga män som gjorde sin värnplikt. De tvingades ta ställning i ett slags förhandling om den hegemoniska manligheten.

Den brittiske historikern John Tosh har identifierat två betydelser av begreppet "hegemonisk manlighet" inom forskningen: 1) de maskulina attribut som är mest allmänt omfattade, *common sense*, i en viss omgivning; 2) de maskulina normer och praktiker som värderas högst av den politiskt dominerande klassen och hjälper den att upprätthålla sin auktoritet.¹ Särskilt i den senare betydelsen belyser hegemonibegreppet *motstånd mot och kamp om* vem som har definitionsföreträde i frågor om heder och moral, vem som sätter ramarna för hur situationer förstås och hur saker diskuteras. Man kan läsa Haanpää som språkrör för en folklig manlighet som var hegemonisk i det stora flertalets vardag, medan Waltari identifierade sig med den grupp av män som dominerade den borgerliga offentligheten och den politiska diskursen. Kampen mellan olika manligheter i deras arméskildringar hade djupgående politiska implikationer: det handlade om disciplineringsprocesser, om förhållandet mellan stat, individ och samhälle, samt om de kulturella representationerna av idealmedborgaren och av den finske mannens "nationalkaraktär".

Med "manlighet" avses här en kulturellt konstruerad kunskap om vad en man är. Denna kunskap produceras i en historisk och ideologisk process där "manliga" kroppar kopplas samman med kulturellt bestämda platser i sociala relationer, bestämda identiteter samt en viss auktoritet och prestige i förhållande till kvinnor, barn och män som inte är "riktiga män".² Med en "borgerlig manlighet på 1930-talet" syftar jag alltså på ett visst slags "kopplingschema" där en viss social grupp ansåg att vissa sanningar om en människa självklart följde av att han hade en manlig kropp. Till exempel att det var hans och inte hustruns plikt att ta till vapen för att försvara fosterlandet.

Men manligheter är aldrig stabila, entydiga och fria från inre motsägelser; den ideologiska process som konstituerar den sociala kategorin "män" och producerar sanningar om den är full av inbördes motstridiga föreställningar, ideal och ambitioner och är därför ständigt stadd i förändring. Manlighet är också beroende inte bara av klass, yrke och ålder utan även av den specifika situationen. Även om manlighet sedan 1800-talet allt oftare kommit att presenteras som ett biologiskt faktum, uppfattas manlighet sällan i konkreta

situationer som någon absolut kategori. En man (eller en kvinna) kan vara mer eller mindre manlig och en man kan rentav vara omanlig.

Manlighet är i regel en kategori förbunden med överordning och makt i västerländsk historia; män har upplevt att de måste leva upp till föreställningarna om manlighet för att kunna bevara eller allra helst stärka sin sociala prestige. R.W. Connell, den australiske genusforskare som myntade själva begreppet hegemonisk manlighet i mitten av 1980-talet har i sina verk alltid betonat det hierarkiska förhållandet mellan olika manligheter, dominans och underordning bland män sinsemellan såväl som mellan kvinnor och män.³ En stor del av den homosociala⁴ dynamiken i en miljö som värnpliktsarmén kan därför förstås i termer av att män försöker positionera sig inom den sociala kategorin "män". I en ständigt pågående process omförhandlas reglerna för denna kategori, dess inre hierarki och yttre gränser, vem som placerar sig i kategorins centrum bland de manligaste männen och vem som hamnar i periferin och får sin manlighet ifrågasatt.⁵

Pentti Haanpää attackerar arméns offentlighetsbild

Erfarenheterna från det blodiga inbördeskriget och hotet man upplevde från både ryska bolsjevikerna och inhemska kommunister ledde till att den borgerliga delen av Finlands befolkning under 1920- och 1930-talen var mycket försvarsvänlig, för att inte säga militaristisk. Det vita Finland höll sig rentav med en dubbel vapenmakt. Den frivilliga folkmilisen som bildats på den vita sidan i samband med revolutionsårens oroligheter och inbördeskriget fortsatte nämligen sin verksamhet genom hela mellankrigstiden. De här "skyddskårerna" utgjorde landets största medborgarorganisation med över 100 000 medlemmar. Vänstern såg länge med stor skepsis på både den reguljära armén och skyddskårerna och betraktade dem som väpnade fästen för den yttersta högern och som hot mot demokratin. Även agrarförbundet, det parti som stod skyddskårerna närmast, tyckte att den reguljära armén kostade för mycket och berövade jordbruket värdefull arbetskraft. Särskilt i början av 1920-talet förekom allmänt ovilja och motstånd mot den nyinförda värnplikten i form av rymningar, uteblivande från uppbyggnaden och klagomål över de materiella bristerna i armén.⁶

De borgerliga partierna och arméledningen betraktade emellertid inte värnpliktstiden enbart som en militär utbildning utan som ett instrument för nationell integration efter det uppsplitande inbördeskriget. Här skulle tanklösa och okunniga unga män fostras till ansvarsfulla och fosterländska medborgare.⁷ I en brokig och splittrad massa skulle ingjutas en enhetlig nationell manlig identitet.⁸ Beväringarna blev därför föremål för "upplysningsarbete" som bland annat innefattade undervisning i fosterländsk historia, samhällslära

och "sedlighetsfostran", kvällsandakter och gudstjänster.⁹ Tidskriften *Suomen Sotilas* (Finlands soldat) som riktade sig främst till beväringarna förmedlade doktrinen att samma egenskaper som krävs av en god soldat kommer att göra mannen till en god medborgare och hela nationen stark och framgångsrik. Dessa egenskaper var framför allt mod, handlingskraft, självbehärskning, plikt känsla och offervilja – en dygdekatalog som svarar väl mot de västeuropeiska borgerliga manlighetsideologier som redan beskrivits i många manshistoriska studier.¹⁰ Sammanfogandet av soldat- och medborgaridealen var nära knutet till påståendet att armén är en skola där pojkar blir män, vilket löpte likt en röd tråd genom tidskriften från 1919 till 1939. Här skulle de enkla ynglingarna från obygdena och fattigkvarteren lära sig vad som förväntas av en vuxen karl och ansvarstagande medborgare.¹¹

Pentti Haanpää (1905–55) var en sådan yngling, en autodidakt från en släkt av "bildade bönder" i norra Österbotten. Han ströjobbade inom jord- och skogsbruket som tonåring och upp i vuxen ålder bodde han kvar på familjegården. När han 1925 debuterade som författare betraktades han av det entusiastiska kulturetablissemanget i Helsingfors som en "naturmänniska", en skogshuggare och stockflottare från de djupa skogarna. Han välkomnades som en berättarröst framsprungen ur den äkta finska folksjälen och utmålades av entusiastiska recensenter som den nationella litteraturens nya framtidshopp.¹²

Haanpää avtjänade sin värnplikt i ett infanteriregemente på Karelska Näset 1925–26. När han ryckte in hade han rentav tankar på en yrkesbana som officer, men han vantrivdes med armé tillvaron och tackade nej när han erbjöds utbildning till underofficer.¹³ I den borgerliga offentligheten som präglades av en stark tro på värnpliktens fostrande funktion, kom Haanpääs novellsamling *Kenttä ja kasarmi: Kertomuksia tasavallan armeijasta* (Fältet och kasernen: Berättelser från republikens armé) hösten 1928 närmast att uppfattas som en skändlighet, ett vanhelgande av självständighetens grundvalar. Saken blev förstås bara värre av att Haanpää blivit så prisad av kritikerna och välkänd för den läsande publiken med sina tre första böcker åren 1925–27.

Underkastelse och meningslösa krigslekar

Haanpää skildrade armélivet som en grå, ofruktbar, ångestfylld miljö av fysiska umbäranden, meningslösa övningar, förödmjukande behandling och orättvisa bestraffningar. Den officiella fosterländska retoriken och varje tillstymmelse till uppifrånperspektiv på armén som en samhällsbärande institution förekom i hans text bara som parodiska fragment. De tolv korta novellerna var skrivna ur vad som i dag skulle kallas "den lilla människans perspektiv": Haanpää skildrade hur militärtjänstgöringen upplevdes av män-

nen i ledet. Det truppförband där Haanpää avtjänade sin värnplikt, Savolax jägarregemente, fick sina beväringar främst från de förhållandevis outvecklade regionerna norra Österbotten och Kajanaland. Dessa män hade ingen högre utbildning utan var lant- och skogsbruksarbetare vana vid hårt arbete och vid att försörja sig själva. De hade enligt Haanpää väntat med bävan på värnplikten och betraktade kasernerna och övningsfälten som "kusliga och förskräckliga tortyrinrättningar någon hittat på bara för att pina människor".¹⁴ Året i armén upplevde de som bortkastat och hemförlovningen som en uppståndelse från dödsriket.

Huvudpersonen i en av Haanpääs noveller är en idealistisk torparson som under första världskriget tillsammans med andra finska självständighetsaktivister, de berömda "jägarna", tar sig till Tyskland för att få militärutbildning. Han får i den preussiska armén inte uppleva det krigiska hjältemod han läst om i fosterländsk diktning; "han hade en känsla av att man här snarare fick lära sig att vara ödmjuk som en piskad hund."¹⁵ När han efter 1918 tjänstgör som fältväbel i den finska värnpliktsarmén konstaterar han att även om finnarna är tappra i krig är de ytterst motsträviga soldater i fredstid: "mot sitt befäl hyste de hela den finska naturens bitterhet, misstänksamhet och fientlighet mot den som de måste lyda."¹⁶ I en annan novell skildras rekryt Askolas förbittrade förundran över all den tid som läggs ner på att öva slutan ordning eller på att bädda sängarna med millimeterprecision. Militärövningarna framstår inte som något riktigt arbete utan som något slags meningslös krigslek.¹⁷

Varför alltså bo i kaserner och svettas och göra konster på övningsfälten och övermåttan låtsas högakta en annan man, en förman dekorerad med knappar och band? Det blev svårt, mödosamt och bittert för finnarnas karaktär. De förstod sig inte på ett arbete som skulle göras för så avlägsna, dunkla, förmodade och svärbegripliga ändamål.¹⁸

I en manshistorisk läsning är kärnan i Haanpääs budskap att arméns behandling av beväringarna strider mot två hörnstenar i männens manlighetsuppfattningar: att vara sin egen herre och att ägna sig åt hederligt och produktivt arbete. Haanpääs skildring kan läsas som en kamp om hegemoni mellan två modeller för manlig självförståelse. Männen själva byggde sin manliga självkänsla på personlig autonomi och det produktiva arbete som ger ekonomiskt underlag för detta oberoende.¹⁹ Genom befälet försökte arméledningen och borgerligheten socialisera in beväringarna till en annan manlighet som skulle gälla inte bara innanför garnisonsgrindarna utan också ute i medborgarsamhället: disciplin, pliktkänsla, självbehärskning, offervilja, och så vidare.

För att få vår armé att fungera måste vi vänja oss vid allt mer disciplin och

lydnad, skrev doktor Oskari Heikinheimo, en känd profil inom skyddsskårsrelsen, i *Suomen Sotilas* år 1922 och fortsatte:

Men det är inte bara vår armé som behöver denna fostran, vi behöver den alla för att stärka vår samhällsordning, för att lyfta vårt unga rike till inre storhet och styrka, och vår egen karaktär till det rätta människovärdet.²⁰

Det vita Finland hoppades att armén av pojkar skulle göra män av det politiskt korrekta virket, men Haanpääs noveller gör svidande satir över den här retoriken. Som Haanpää ser saken förändrar värnplikten männen i rakt motsatt riktning. I *Suomen Sotilas* skriver löjtnant Kalervo Groundstroem entusiastiskt år 1919 att det finaste resultat värnplikten kan åstadkomma i individen är en "orubblig plikt-känsla"; i kasernerna där många beväringar bor tätt tillsammans föds en kamratdisciplin som kan vara "en mycket god uppfostrare" och slipar ner vassa kanter i karaktären såsom småaktighet, själviskhet och fäfänga.²¹ Men Haanpää skildrar hur beväringarna, eftersom de inte har någon personlig motivation för en tjänstgöring som förefaller meningslös, tvärtom tränas i konsten att slingra sig undan sina "plikter". Genom att ljuga, simulera sjukdom och definitivt aldrig göra någonting de inte riskerar att bli straffade för att lämna ogjort, tävlar beväringarna i vem som är skickligast på att undvika att lyda order.

I novellen "Jul i kasernen" får en rekryt handgripligen lära sig vilka regler som verkligen gäller i armén. Inför en marsch anmäler han åt sin officer att han blivit sjuk, men fänriken tror inte på honom utan kommenderar ut honom på landsvägen. När han sedan spyr längs vägen sjasar en äldre soldat bort honom från spyorna, bara för att när officeren kommer förbi låtsas att det är han själv som spytt. Den äldre soldaten blir befriad från marschen och skickas hem, medan den sjuka rekryten häpet ser på. "Det börjar gå upp för honom: så här går det till i det här bolaget... Karl den som uthårdar, och karl den som hjälper sig själv." Rekrytens gruppchef, också en äldre beväring, hjälper honom på benen och förklarar farbroderligt:

Konster och trick är vad som gäller i armén! Här hjälper det inte att klaga. Nog får männen lära sig här. Var och en är gröngöling i början, men senast här lär sig en vanlig man, blir överlärd, skicklig på lister och knep, kan ordna för sig.²²

Sadister och soldater som motbilder

Beväringarna i Haanpääs berättelser framstår som motbilder till den borgerliga manlighetsdiskursens idealbild av raska, pliktmedvetna och självuppostrande *boyscouts*.²³ I manskapets sociala värld är det nämligen andra kriterier

som gäller för manlighet. I männens ögon är det kamp emot underkastelsen som är förbunden med manlig status. Soldaterna skryter med och beundras av andra för sin förmåga att lura befälet, undvika onödig ansträngning och undgå upptäckt. Genom sin tuffa förslagenhet demonstrerar männen att de inte behöver lyda befälet, åtminstone inte mer än delvis. Beteende såsom att sova på vaktturen får ett manligt symbolvärde. Härigenom återerövrar männen en del av den manliga autonomi systemet har försökt beröva dem. Då de hindras från att vara i hederligt förvärvsarbete uppfattar de det som värdigare att inte göra någonting alls än att fjanta omkring på övningsfältet och leka krig.

Närmast något slags hjältestatus i Haanpääs värld av desillusionerade cyniska antihjältar kommer de män som vågar försöka slå tillbaka mot befälet; från ordonnansen som lägger klipulver i sin arrogante löjtnants kläder till soldaten som spränger sin kapten och sig själv i luften. Den senare företräder en soldattyp som förekommer i flera av novellerna, mannen som har slutat bry sig om de bestraffningar som haglar över honom och lever, eller dör, bara för att demonstrera sitt trots och sin oböjlighet. Hellre än att pruta på sin manliga stolthet har han målat in sig i ett hörn och fått sin tjänstgöring förlängd år efter år. Det är en demonstration av viljestyrka och individualism inför både befälet och de andra beväringarna och han känner enligt Haanpää en bister tillfredsställelse när han ser de andra beväringarnas skräckblandade beundran inför hans öde.²⁴

De mest dramatiska effekterna har armélivet i Haanpääs noveller emellertid inte på beväringarna utan på det stamanställda befälet. Här tecknar Haanpää motbilder som verkligen är menade som skräckexempel på vad som händer när systemet tar fram de sämsta sidorna i manligheten. Officerarna och kapitulanterna, stamanställda underofficerare, är utleda, alkoholiserade och alltid på dåligt humör; de har förlorat all entusiasm och livsglädje. De är föremål för manskapets djupaste förakt; den som för pengars skull tjänstgör i armén anses vara så lat eller annars oskicklig att han inte duger till civilt arbete. Till exempel kapten Lelu var som ung fänrik ”ung och smidig, ren och välvårdad, glad och vig som en kattunge”,²⁵ men tio år i arméns tjänst har trubbat av och förbittrat honom så han blivit slösint, deprimerad och nergången. Hans enda ansiktsuttryck beskrivs som ”ett slutplågat dragdjurs likgiltiga, slöa bitterhet”,²⁶ den enda tillfredsställelse han längre får är vetskapen om att hans män hatar och fruktar honom. Som orsak till hans förfall anges livets gråhet och enformighet. Men själva kapten Lelus namn (fi. *lelu* = leksak) anspelar på att det är bristen på ett riktigt och konstruktivt arbete som fått honom på fallrepet; själva militäryrkets destruktiva karaktär är nedbrytande.

Fastän Haanpää inte verkar vilja förneka att det finns tider då det är rätt och nödvändigt att gripa till vapen, och fastän hans beväringar nog kan ta

till knytnävarna i inre uppgörelser, ser han det som djupt osunt att göra krig och våld till sitt yrke och livsverk. En fältväbel i boken ser sig omkring bland sina officerskolleger och ser överallt samma leda som han själv känner: "Det verkade som om få kunde finna tillräcklig livsglädje och sinnesro i att lära ut snabba och effektiva sätt att döda."²⁷

Inte nog med att verksamhetens ändamål är att åstadkomma död och förstörelse; även militärutbildningens medel är enligt Haanpää väsentligen våldsamma. Systemet bygger på att vissa män underkuvar andra män till absolut lydnad. Männens motsträvighet gör det omöjligt för befälet att få dem i rörelse utan att skrika och svära. Deras hån mot systemet och mot officerarna väcker också inom i grunden hyggliga officerare sadistisk lust att låta männen springa tills de stupar, lust att "göra någonting riktigt elakt, som grundligt förödmjukade dem, fick dem att märka hur stor makt en man med ett gyllene band hade här i Republiken."²⁸ Hos män med egna psykologiska behov att hävda sig på andras bekostnad kan officersstatusens obegränsade och okontrollerade maktställning enligt Haanpää släppa fram en helt otyglad sadism.

Pressreaktioner krävde förändrade män

Pentti Haanpääs arméskildring väckte stor uppståndelse i Finland hösten 1928. Boken behandlades både på tidningarnas ledar- och kultursidor, det förekom krav på att upplagan borde beslagtas och många bokhandlare ville eller vågade inte lägga fram boken i sina diskar. Fem nya upplagor trycktes i rask takt.²⁹ Här skall endast ett intressant drag i debatten beröras: nästan inga presskommentarer beskyllde Haanpää för att hans noveller helt skulle sakna grund i verkligheten. En vanlig argumentation var däremot att de missförhållanden han skildrade visserligen förekom i enskilda fall, men att det var överdrivet, ensidigt och tendentiöst av Haanpää att framställa dem som typiska för hela försvarsmakten. Haanpää utmålades som en pessimist och misantrop som på grund av bristande bildning och sin lantliga grovhet solidariserat sig med de mest outvecklade elementen bland manskapet. Han saknade, hävdade kritiken, den analytiska förmågan att se förhållandena ur ett högre och större perspektiv än de busar och lantisar som han skildrade.³⁰

Kritiken förnekade egentligen inte realismen i Haanpääs skildring av vissa manstyper. Men man såg inte problemet i hur dessa män behandlades av armésystemet utan i dessa män själva och i de manligheter de representerade. Medelklassen betraktade dem tydligen som oönskade kvarlevor av ett äldre och primitivare "undersäte-Finland", ett land av isolerade byar, egensinnighet och pyrande hat mot herrar och överhet. Det var männen och inte armén som måste förändras; lösningen låg i att socialisera dem som spjärnade emot till en

annan slags manlighet, en borgerlig manlighet som kunde inordna sig i det moderna kollektivistiska medborgarsamhället, som kunde underkasta sig och vara lydiga och samtidigt ändå förkroppsliga militärt-manliga dygder såsom mod och handlingskraft.

Mest välartikulerad var här den tongivande unge kritikern och författaren Olavi Paavolainen som i de radikalt "europeiska" och modernistiska unga konstnärernas organ *Tulenkantajat* (Fackelbärarna) skrev:

Hur lär man sig inte under beväringstiden att hata detta folk! Inte därför, att det är oföretagsamt och långsamt. Som motvikt därtill är det hederligt, segt och uthålligt. Men därför att *det har en oövervinnerlig skräck för all ordning, reglering och – utan undantag – alla befallningar*. Det gör en heder av att motsätta sig alla bestämmelser. [...] *I denna lust att spjärna emot kommer ett grunddrag i det finska folklynnat till uttryck.*³¹

Paavolainen ansåg emellertid att denna nationalkaraktär kunde förändras. Men för att utvecklas måste finnarna enligt honom befria sig från det slag av nationella ikoner som Pentti Haanpää reproducerade, befria sig från de idealiserande bilderna av stockflottare, skogshuggare och ett jungfruligt ödemarksfolk. I Paavolainens version av temat om armén som "en skola för män" var det den finska värnpliktsarmén som skulle producera de disciplinerade medborgare som behövdes i en ny era med en ny rytm, en era som krävde snabbhet och koordinerad precision; telefonernas, järnvägstidtabellernas, kontorens, radions, universitetens, sportens och Atlantlinjernas era. Se på ynglingarna som kommer hem från armén, skriver Paavolainen, se hur anorlunda de rör sig, talar, äter och tänker:

Hjärnan som vant sig vid att verkställa order är i livlig funktion, kroppen som formats av övningar och idrott är smidig och behärskad. I dem finns stoffet till ett modernt kulturfolk. Värnpliktstiden har varit en förstklassig skola.³²

I den nya nationalstaten som öppnade sig västerut och söderut mot Europa och moderniteten fanns det inget utrymme för Haanpääs sturska karlarlar.

Mika Waltari och underkastelsens manlighet

Ett utmärkt exempel på hur värnplikten upplevdes av den nya, till moderniteten välanpassade finska manstypen Olavi Paavolainen efterlyste kom ett par år senare med Mika Waltaris dagboksartade rapport över sin egen värnpliktstid, *Siellä missä miehiä tehdään* (Där pojkar blir män, 1931). Fastän Waltari (1908–1979) var filosofie kandidat och två år äldre än Haanpää när

han ryckte in, skildrade han de första sommarmånaderna i armén på ett sätt som för tankarna till ett scoutläger: en tid av pojkkattig iver, sportig lekfullhet och kamratskap mitt i den lyriskt beskrivna nordiska sommarnaturen. ”Vi är verkligen bara pojkar, som leker en skojig lek i solen. Vi njuter av våra smutsiga, hårdnade händer, av skäggstubben som inte rakats av på flera veckor, av våra solbrända ansikten.”³³ Dessa kända soldatgossars motto vid extrem fysisk ansträngning och utmattning är *Se tekee vain terää!*³⁴ – ett finskt uttryck som närmast betyder ”Det gör susen!” men också att säden går i ax.

Waltari, vars arméskildring betraktats som en motskrift till Pentti Haanpääs *Kenttä ja kasarmi* (Fältet och kasernen),³⁵ anstränger sig att framställa den lydriad och underkastelse armén kräver som någonting positivt. Han ser ingenting oskäligt i befällets metoder: de gör vad de måste för att göra soldater av beväringarna. Till exempel en fältväbel på reservofficersskolan beskriver han som både omtyckt och fruktad; ”hans språkbruk är storartat, och han behandlar oss som ostyriga hundvalpar, som han ömsom med ömhet och ömsom med stränghet försöker uppfostra till ett städad liv.”³⁶ Där den piskade hunden var Haanpääs metafor för armédisciplinen använder Waltari alltså bilden av okunniga valpar som får lära sig litet hyfs och pli. Intressant nog kan eller vill Waltari nämligen inte entydigt anknyta beväringens lydiga foglighet till en vuxen manlighet, utan det förhållningssätt armén kräver kommer i boken ofta att framstå som ett slags regression till pojkkårens bekymmerslösa ansvarslöshet. På väg till uppståndsbyrå där han skall anmäla att han inte längre vill ha uppskov tänker han:

Jag är trött på mig själv, på andra, på vardagen, och livet. [...] Och det är tungt att styra sitt eget liv, som ännu inte har någon fastlagd riktning. Från det ögonblick då min ansökan börjar sitt korta kretslopp bland andra papper är jag oupplösligen bunden till samhällets tunga maskineri. Om ett par korta veckor behöver jag bara följa order, utan egna tankar eller bekymmer. Den tanken ger mig en tyst tillfredsställelse.³⁷

Armén framstår hos Waltari som en sista skyddad fristad före det verkliga krävande livet med ansvar och plikter. Samtidigt är det när pojkkåren här lär sig ”den svåraste och största konsten”, att kunna underkasta sig en annans vilja, som mognadsprocessen till vuxen manlighet tar fart.³⁸ Armén fostrar friska, starka och manligt härdade kroppar, och männen lämnar armén med mer självsäkerhet och livsmod än när de ryckte in. Främst handlar mognaden för Waltari om att kunna övervinna sig själv, anpassa sig och underkasta sig de rådande omständigheterna.

Utan att vara medvetna om det börjar vi närma oss samhället. Den fria, upproriska ungdomen och samhällssystemet är alltid varandras fiender. Men här har omedvetet genom underkastelsen en djupare och större känsla av samhörighet etsats in i oss.³⁹

Det som gör lydningen och underkastelsen till en positiv komponent i en vuxen manlighet hos Waltari har att göra med en kollektivistisk samhälls- och människosyn. Anpassningen kräver att "falsk självkänsla och omogen individualism"⁴⁰ slipas bort. Waltari beskriver hänryckt upplevelsen av "trup- pens magiska enhet, dess kollektiva samhörighet"⁴¹ och repeterar ofta i olika variationer bilden av varm och glad kamratskap, stärkt av de gemensamma strapatserna. När den här sammansmältningen av jaget med en större fungerande helhet ännu sätts i samband med fosterländskheten blir resultatet just offerviljan som den nationalistiska retoriken talat sig så varm för:

Landet har kommit oss så nära den här sommaren, den kära välbekanta jor- den. I avgörandets och ödets stund skulle vi inte längre tveka, inte anklaga. Vad betyder vårt lilla öde, när främmande fiendestyrkor strömmar in över gränsen.⁴²

Det underliggande våldet i utbildningen problematiseras inte av Waltari. Han reflekterar i boken över hur det vore att i verkligt krig skjuta för att döda eller att själv bli dödad men konstaterar att hans kärlek till fosterjorden är större än hans egenkärlek och att han därför inte skulle tveka. När Björneborgarnas marsch spelas på kvällsandakten på lägret låter han sig svepas med av det fosterländska patoset och skriver att musiken väcker "ärans och hjältemodets instinkter" hos dem alla: "Det vore härligt att dö till de tonerna."⁴³ Där Haanpää såg ett grund- stråk av våld i den fredstida utbildningen och dess nedbrytande inverkan på yrkesmilitärerna, ser Waltari bara sportig lek och ädelt allvar.

Läroverksgossarnas och skogsarbetarnas homosocialitet

Mika Waltaris arméskildring demonstrerar hur olika värnplikten kunde upplevas beroende på tjänstgöringsplats, socioekonomisk bakgrund och beväringens sammansättning. Själv växte han upp i en släkt av präster och tjänstemän. En gediget kristlig, borgerlig och fosterländsk anda verkar ha rätt i hans föräldrahem. Han gick i det finska läroverket och normallyceet "Norssi" i Helsingfors som hade drag av en elitskola för det finsknationella borgerskapet.⁴⁴ Under studieåren rörde han sig i unga konstnärskretsar, så- som *Tulenkantajat*-gruppen (Fackelbärarna) med dess optimistiska tro på den finska nationens och kulturens framtid.⁴⁵

När Waltari ryckte in skickades han på grund av sin bildningsgrad raka vägen till underofficersskolan med den outtalade förväntningen att han skulle gå vidare till reservofficersutbildning. Han tillbringade sina tre första armémånader i vackra omgivningar på skolans sommarläger i Parola och bodde i ett tält där mer än hälften av beväringarna var studenter – flera av dem hans gamla skolkamrater, ”norsar”. ”Det är nästan som att komma hem”, kommenterar Waltari i boken.⁴⁶

Bland dessa urbana ”läroverkspojkar” rådde en alldeles annan anda och inställning till tjänstgöringen än bland Haanpääs lantliga arbetare. Att döma av Waltaris skildring upplevde de en samhörighet och en medvetenhet om sin särställning som gick tillbaka på skolårens kåranda samt på en familjebakgrund som verkade göra dem förutbestämda för ledande poster i samhället. Armén bekräftade denna känsla genom att klassa dem automatiskt lämpliga för befälsutbildning. Den stimulerade deras sinne för konkurrens – ett centralt manlighetsideal för medelklassen sedan 1800-talet⁴⁷ – genom att ställa en prestigefylld reservofficersutbildning i sikte för dem som presterade bäst. De hade hemma, i skolan och i de böcker de läst fått sig en försvarsvänlig attityd till livs, serverad i kombination med det ideal för ung manlighet av oförskräckt käckhet, klarögd idealism och fosterländskhet som fick sitt kanske tydligaste uttryck i scoutrörelsen. De var helt enkelt uppfostrade till att vara välanpassade i ett skolsystem och på en arbetsmarknad som långt krävde samma inställning som armén: plikt-känsla, självbehärskning, lydnad, offervilja och så vidare.⁴⁸

Medan Haanpääs erfarna arbetare upplevde det som förnedrande att fjanta sig och leka krig på befallning, verkar det i Waltaris referensgrupp ha funnits ett homosocialt tryck i rakt motsatt riktning: att visa kamraterna att man klarade av alla krav, både fysiskt och psykiskt, ständigt på gott humör. I den homosocialitet Waltari indirekt beskriver ingår den borgerliga tävlingsandan som en viktig aspekt. Den skildras explicit i form av ett lekfullt hävdande av det egna truppförbandets överlägsenhet gentemot andra truppförband. Mellan raderna kan man läsa ut den konkurrensanda som rådde även inom gruppen eftersom de flesta ville bli utvalda till reservofficersskolan.

En annan aspekt av homosocialiteten är det som i manlighetsretoriken kallades ”gott kamratskap” och som hos Waltari yttrar sig i upplevelsen av armékamraterna som en familj, befälet som fadersfigurer, kasernen som ett varmt och tryggt hem, och inte minst av kvinnor som någonting nästan utomjordiskt avlägset. Waltari beskriver stämningen i stugan när ljusen släckts, smygrökta cigaretter som glöder i mörkret medan viskade berättelser och en liten mugg sprit blandad med vatten går runt stugan, ”alldeles lite bara, så där för umgänges skull”⁴⁹; spratt, upptåg och lekfulla slagsmål; regniga söndags-eftermiddagar i lägertältet där man allvarligt och skyggt talar om livet och

framtiden. I sina memoarer berättar Waltari att han träffade sin kommande hustru en månad före inryckningen, men i boken nämns hon först på sidan 127 och även där bara i förbigående. Vi får aldrig veta någonting annat om henne än att hon hade en blå hatt och blå ögon. I Waltaris pojklägeraktiga armébild är det den unga manligheten och det homosociala kollektivet som spelar huvudrollen.

Det frånvarande och avlägsna kvinnliga könet förekommer hos Waltari i två former. I den ena är kvinnorna objekt för drömmen om den perfekta kvällspermissionen och skryt om erotiska erövringar. I den andra är de objekt för drömmen om giftermål, familj och egen bostad; drömmen om den vuxne borgerliga mannens manlighet.⁵⁰ De fyller två olika homosociala funktioner. Den första svarar mot idén om "lite roligt" en kväll på staden och den skrytsamma demonstrationen av pojakens/ynglings sexuella attraktionskraft och potens inför kamraterna. Den andra svarar mot idén om emotionell trygghet och en patriarkal position i ett heterosocialt partnerskap som samtidigt symboliserar fullt utvecklad, vuxen manlighet i andra mäns ögon. Men i beväringens pojkvärld är allting enligt Waltari ännu rent och oskyldigt. Sommarlägret har gett dem friska, starka och solbrända kroppar och styrkt deras andliga "renhet", gett dem en motvilja mot "erotiska lättsinnigheter" och en beslutsamhet att spara hela sin mandom för den Enda och Utvalda, den framtida äkta maken. "Jag vet redan att mina renaste och manligaste minnen kommer att vara förbundna med den här sommaren", skriver Waltari.⁵¹

Hos Pentti Haanpää är kvinnorna ännu mer frånvarande i armélivet än hos Waltari. I slutet av den första novellen nämns i en mening hur jägarofficeren som tar avsked från armélivet föreställer sig ett lyckligt liv i ett litet torp med en kvinna han träffat i garnisonsstaden. Nästa gång dyker kvinnokönet upp först i den sista av de tolv novellerna i *Kenttä ja kasarmi* som också är det enda ställe där Haanpää antyder det slag av "tät" homosocialitet som genomsyrar Waltaris minnen. Där beskrivs hur beväringarna firar att hemförlovningen närmar sig genom att hålla en kollektiv "kärleksnatt" i kasernen med "generösa" flickor från staden. Dagen därpå trotsar de tillsammans befälets order och ordnar till sist ett rejält supkalas den sista natten i kasernen. Haanpää är inte böjd att liksom Waltari framhäva eller romantisera den homosociala sammanhållningen beväringarna emellan. Deras festande inför hemförlovningen där de "broderligt" delar på såväl kvinnor som sprit framställer han som en rå, orgiastisk utlevelse av det uppdämda trycket av värnpliktstiden:

Från kasernen hörs bara ett enda oavbrutet skrålande. Det är en röjarestnatt.

På golvet böljar spyror och bitar av skåp och pallar.⁵²

Först bokens näst sista stycke ger en vink om att också Haanpää upplevt någonting liknande det homosociala stöd Waltari så utförligt beskriver; här tar Haanpääs beväringar avsked av de kamrater de i ett helt år gått genom vått och torrt med. "Tillsammans hade man sjungit, skrattat och svurit, kanske njutit tröst för sinnet ur samma flaska eller samma kvinna."⁵³ Det är som om Haanpää skulle minnas det här slaget av kamratskap med en blandning av värme och avsmak. Waltaris urbana medelklasspojkers kollektivistiska, käcka kamratskap är inget för honom.

Kampen om den hegemoniska manligheten

När man studerar Mika Waltaris och Pentti Haanpääs arméskildringar jämsides med den retorik som legitimerade värnplikten i soldattidskrifter, framträder bilden av en samhällsprocess där officerare, präster och pedagoger inom medelklassen försökte "omvända" unga män i underklassen från en råbarkad, "folklig", individualistisk manlighet till en borgerlig, kollektivistisk och nationalistisk manlighet. Det ligger nära till hands att förstå kontrasterna och konflikterna i materialet som återspeglings av en kamp om vad som skulle gälla som den hegemoniska maskuliniteten bland beväringarna.

Den hegemoniska maskuliniteten brukar inom kritisk mansforskning ofta betecknas som de värderingar och beteenden som uppfattas som naturligt och självklart manliga av de flesta män, och som legitimerar underordningen av kvinnor och "omanliga" män. Antonio Gramsci, på vars teoribildning om politiskt hegemoniska grupper mansforskningen här byggt vidare, definierade hegemoni som en dominans som går bortom användandet av rå styrka och lagliga maktmedel eftersom den blivit inbäddad i kulturen. Den ingår i själva verklighetsuppfattningen hos majoriteten.⁵⁴ Men i så fall verkar det inte ha funnits någon klassöverbryggande hegemonisk maskulinitet i Finland kring år 1930. För en majoritet av befolkningen torde vad som kom närmast ha varit den självägande bonden; den autonoma patriarken som fritt bestämde över sin tid, sitt eget arbete och sitt hushåll med alla dess medlemmar.⁵⁵ Alltså någonting som mera liknade Haanpääs ideal än den borgerliga manlighetsideologi arméledningen och medelklassen försökte torgföra.

Om man å andra sidan ser den hegemoniska maskuliniteten som knuten till en viss grupp av män som innehar politisk makt och kontrollerar de materiella resurserna i ett samhälle samt använder en viss maskulinitetsideologi för att reproducera och legitimera sin maktposition,⁵⁶ blir frågan om man skall betrakta den medelklass som dominerade den tryckta offentligheten (journalister, författare, folkskollärare, byråkrater, officerare etc.) som politiskt hegemonisk eller inte. Medelklassen kan emellertid här också ses som en utmanare som genom att omdefiniera den hegemoniska maskuliniteten

försökte länka in samhällsutvecklingen mot den "modernitet" vi ovan såg Olavi Paavolainen efterlysa. När Paavolainen idealiserar egenskaperna hos de män som genomgått militärutbildning legitimerar han samtidigt en ledande samhällsställning för medelklassens män, vilka underförstått förkroppsligar alla dessa önskvärda moderna egenskaper i högsta potens.

I den här förståelsen av begreppet framstår "hegemoni" i vilket fall som helst inte så mycket som det självklart accepterade, utan fokus förskjuts mot kampen om auktoritet, förändringarna och förskjutningarna i manligheter och mot hur dessa används som politisk-retoriska instrument. Bilden av den "hegemoniska manligheten" blir emellertid diffus, fragmenterad och undflyende när man försöker konkretisera och fixera den till en viss ideologi eller en viss samhällsgrupp. I *Suomen Sotilas* eller hos Mika Waltaris konstrueras en viss hegemonisk manlighet av de borgerliga skribenterna, men vad som gäller bland Haanpääs skogshuggare och lantarbetare är någonting alldeles annat. Varken beväringar eller befäl kan dock beskrivas som män med politisk makt och kontroll över ekonomiska resurser. De lågt utbildade och illa betalda underofficerarna må ha nästan absolut makt innanför garnisonens murar men i samhället utanför är det andra män som axlar den hegemoniska manteln, fastän dessa inte verkar vara de samma på landsbygden som på Helsingfors esplanader. R.W. Connell har själv nyligen delvis omformulerat sin teori och då betonat skillnaderna, men också sambanden, mellan å ena sidan lokala hegemoniska manligheter som konstrueras i konkret vardaglig samvaro och å andra sidan regionala eller nationella hegemoniska manligheter som konstrueras genom kulturella representationer.⁵⁷

Kanske hegemonibegreppet i det här sammanhanget ändå är mest användbart om vi backar tillbaka till Gramsci och den användning av begreppet John Tosh ovan beskrev som "de maskulina attribut som är mest allmänt omfattade, *common sense*, i en viss omgivning". Något slags minsta gemensamma nämnare för Pentti Haanpääs och Mika Waltaris beväringar skymtar nämligen i att det i båda grupperna gäller att bevisa och befästa sin manliga prestige i de andra människens ögon. Måttstockarna skiljer sig: i Haanpääs armé gäller det att trotsa befälets befallningar, i Waltaris att klara av de krav systemet ställer. Men de egenskaper som krävs för att lyckas hävda sin manlighet är i båda miljöerna viljestyrka, uthållighet och förmåga att uthärda psykisk och fysisk smärta.

En signifikant skillnad mellan de två arméskildringarna är emellertid att där de "manliga" egenskaperna hos Haanpääs soldater är riktade utåt, i motstånd mot omgivningen, är de hos Waltari riktade inåt, mot svagheter i den egna kroppen eller det egna sinnet. Här framträder en hörnsten i det borgerliga manlighets-etoset sedan 1800-talet, nämligen självbehärskning. Medelklassens syn på skillnaden mellan dessa två sätt att uppvisa manlighet

må här åskådliggöras av signaturen *Entinen sotapoika* (~Före detta soldat) som i *Suomen Sotilas* 1929 riktade ett öppet brev till den rekryt som anser att värnplikten berövat honom hans frihet. ”Frihet för dig är väl att få härja omkring i halvberusat tillstånd på bybacken”, konstaterar skribenten syrligt och fortsätter:

Har du någonsin läst Snellman? Och hur han definierar frihet? Så här: frihet är inte tygellöshet utan att underordna sig disciplin och gällande lagar. Ditt frihetsbegrepp är just tygellöshet, ögonblickets ingivelser, att styras av sina begär och lustar, inte någon frihet. De styr dig även nu och stör din sinnesfrid när de inte får härja fritt. Du är alltså inte fri, utan deras slav.⁵⁸

Haanpääs bild av friheten handlar tvärtom om att kunna slappna av i sin egen kropp, varken tvingas av andra eller tvinga sig själv in i utifrån föreskrivna former. Det är inget högtravande frihetsbegrepp, utan ett vardagligt, så gott som fysiskt:

Frihet! Fritt får du nu sätta händerna i fickorna, trycka ner dem djupt. [...] Lugnt kan du nu snyta dig med pekfingret och tummen. Någon annan spanar nu istället för dig nervöst omkring där han går på gatan, rycker ut cigaretten mellan tänderna och för handen till mössan, när en hög herre med knappar och band kommer inom synhåll.⁵⁹

Relationerna till familj och till kvinnor intar i båda böckerna en underordnad betydelse. Det beror delvis på den militära sfärens fysiska isolering från omvärlden, men också på att männen mäter sitt eget värde i relation till andra män; där blir kvinnorna i många sammanhang bara ett medel i statuskampen eller ett homosocialt njutningsmedel likt alkohol. Först och främst tror jag emellertid att kvinnornas frånvaro skall förstås i termer av specifika ”ungkarlsmanligheter”. Ella Johansson har påpekat hur genus måste ses knutet till livscykel och visat hur det i Norra Sverige fanns en signifikant skillnad mellan maskulina ideal för ynglingar och för karlar. Karl blev man först när genom giftermålet; i idealfallet först när man hade kvinna, barn, hus, jord och häst.⁶⁰

Man kunde i ljuset av begreppet livscykel tolka också skillnaderna mellan Haanpääs och Waltaris förhållningssätt till arméns krav på underkastelse som mer en skillnad i tidsperspektiv och socialt perspektiv än en skillnad i kärnan av de underliggande manlighetsföreställningarna. Haanpää skrev inom en manlighetsdiskurs där en 20-åring skulle vara en vuxen karl som utförde riktigt arbete och var sin egen herre. Waltari däremot skrev inom en annan manlighetsdiskurs där en 20-åring gärna fogade sig efter äldre och erfarna män som ledde honom mot den vuxna manlighet som ännu inte var

riktigt inom räckhåll. Waltari visste redan att han och hans kamrater skulle komma att inta höga samhällspositioner, bli inte bara sina egna utan också andras herrar, och att de manliga värden de blev delaktiga av genom militär- och befälsutbildningen kunde gagna dem i karriären. För Waltari blev armén alltså ett slags initiation, en tillfällig uppoffring som skulle ge framtida vinster i form av socialt kapital. Han kunde kosta på sig att ta militärtjänstgöringen avspänt och lekfullt. Haanpääs män var emellertid inte socialt på väg någons- stans och den militära sfären verkade inte stärka deras personliga autonomi. Deras socialt underordnade utgångsläge tog sig uttryck i en mer sårbar själv- känsla och ett mer demonstrativt hävdande av den egna manligheten.⁶¹ Man kunde säga att Haanpääs kritiker hade rätt: det krävdes faktiskt ett högre perspektiv än hans, nämligen en socialt högre belägen utsiktspunkt, för att se det manliga i att behandlas som en piskad hund.

Summary

Like a Whipped Dog

Images of masculinities in the Finnish conscript army, ca 1930

Around 1930 two literary works were published in Finland depicting military training in the Finnish conscript army, based on the authors' fresh personal experiences of the everyday life of conscripts. The article compares and analyses their works for images of masculinities and homosociality and makes a critical assessment of the applicability of this material to the concept of "hegemonic masculinity".

The leftist autodidact Pentti Haanpää described the essence of the army system as destructive violence and as a humiliation of the conscripts' manly self-esteem. The conscripts in his fictional short-stories, uneducated farm- hands and lumbermen, can be read as basing their masculinities on personal independence and "honest work" producing the economic basis for that independence. They regarded military exercises as pointless sadistic games and reacted to military training by competing in malingering and defying orders. Haanpää's book scandalized the bourgeois establishment and reviews dismissed his critical stance as backwardness and idealizing images of Finns as a pristine wilderness people which were outdated in a modern age, calling for disciplined and agile citizens.

The bourgeois writer Mika Waltari reacted to Haanpää's book with a docu- mentary report on his own military training, which to a large extent ran con- curred with official military rhetoric. To his collectivistic political sensibilities, learning to submit to another's will and maturing into responsible, dutiful and self-sacrificing masculinity during military training represented positive values. He also depicted a much closer and more competitive homosociality

in his peer group, educated middle-class youngsters predestined for officer training and elite careers in the civil sector.

Waltari's and Haanpää's conscripts experience military training with very different gendered horizons of expectation. The lower-class workers regarded themselves as adult working men at 21 years of age and did not feel that the army strengthened their masculine autonomy in any way. The middle-class students, however, at 21 still willingly submitted to older men teaching them how to master themselves as well as others, showing them the way towards adult middle-class masculinity as well as positions of power in society.

1. John Tosh, "Hegemonic masculinity and the history of gender" i: S. Dudink, K. Hagemann and J. Tosh (eds): *Masculinities in politics and war. Gendering modern history*, Manchester and New York 2004, s. 41–60, här s. 47–49.
2. Jfr Gail Bederman, *Manliness and Civilization. A Cultural History of Gender and Race in the United States, 1880–1917*, Chicago and London 1995, s. 5–10; R.W. Connell, *Gender*, Cambridge 2002, s. 10.
3. Tim Carrigan, Bob Connell and John Lee, "Towards a New Sociology of Masculinity" i: Harry Brod (ed.), *The Making of Masculinities: The new men's studies*, Boston 1987, s. 63–100; R.W. Connell, *Masculinities*, Cambridge 1995.
4. Homosocial – där man umgås bara med personer av det egna könet
5. Jfr Jonas Liliequist, "Manlighet och socialitet. Från duellernas hedersretorik till 1700- och 1800-talens vänskapskult" i Ann-Katrin Hatje (red.), *Historiens mångfald. Presentation av pågående forskning vid Institutionen för historiska studier, Umeå universitet*. Umeå 2004, s. 79; Tosh 2004, s. 52–55.
6. Se bl.a. Jarl Kronlund, *Suomen puolustuslaitos 1918–1939: Puolustusvoimien rauban ajan historia*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXIV, Porvoo 1988, s. 180, 351–355; och Veli-Matti Syrjö, *Puolustusvoimien asema yhteiskunnassa 1919–1939* (oppublicerad studie), Sotatieteen laitoksen julkaisuja, Helsinki 1986.
7. Jag har behandlat denna tematik utförligare i Anders Ahlbäck: "Där pojkar blir män. Manlighetskonstruktion i finländska tidskrifter för värnpliktiga 1890–1940", i *Historisk tidskrift för Finland* 2004: 2, s. 135–165.
8. Jfr Mikko Lehtonen, "Maskuliinisuus, kansallisuus, identiteetti" i Arto Jokinen (red.): *Mies ja muutos. Kriittisen miestutkimuksen teemoja*, Tampere 1999, s. 82.
9. Kronlund 1988, s. 232, 325–329.
10. Jfr bl.a. George L. Mosse, *The Image of Man. The Creation of Modern Masculinity*, Oxford and New York 1996; Ute Frevert, *Die kaserierte Nation: Militärdienst und Gesellschaft in Deutschland*, München 2001; David Tjeder, *The Power of Character: Middle-class Masculinities, 1800–1900* Stockholm 2003; J.A. Mangan and James Walvin (eds), *Manliness and Morality. Middle-class Masculinity in Britain and America, 1800–1940*, Manchester 1987; Michael Kimmel, *Manhood in America: A Cultural History*, New York 1996. Bilden av en enhetlig västeuropeisk borgerlig manlighetsideologi har kritiserats av bl.a. Jens Ljunggren som pekat på signifikanta skillnader mellan nationer och även mellan olika grupper inom borgerligheten. Jfr Jens Ljunggren, *Känslorens krig. Första världskriget och den tyska bildningselitens androgyna manlighet*, Stockholm/Stenahag 2004. På en generell nivå anser jag emellertid att man kan återfinna de ovan nämnda dragen över ett brett geografiskt och socialt spektrum.
11. Ahlbäck 2004, passim.
12. Vesa Karonen, *Haanpään elämä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 419, Helsinki 1985, s. 9–17, 32–34.
13. Karonen 1985, s. 40–45.
14. Pentti Haanpää, *Kenttä ja kasarmi: Kertomuksia tasavallan armeijasta*, Helsinki 1928, s. 21. Alla citat ur finska verk här återgivna i min översättning till svenska.

15. Haanpää 1928, Helsinki 1928, s. 12.
16. Haanpää 1928, s. 23.
17. Litteraturhistorikern Markku Envall har påpekat hur Haanpää genomgående markerar skillnaden mellan produktivt arbete och arméutbildningens onödiga övningar genom att kontrastera bilden av svart, mustig jordbruksmark mot övningsfältens ofruktbara gula sand. Markku Envall, *Kirjailijoiden kentät ja kasarmit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 410. Helsinki 1984, s. 33f
18. Haanpää 1928, s. 21.
19. Samma grundvärderingar fann sociologen Harri Jokiranta hos medelålders män på den finska landsbygden i en intervjuundersökning utförd så sent som 1999. Harri Jokiranta, *Se on miehen elämää. Maaseudulla asuvia miehiä elämänsäkertomassa*, Acta Universitatis Tampereensis 966, Tampere 2003, s. 101–103, 150.
20. Oskari Heikinheimo, "Sotakuria", i *Suomen Sotilas* 1922: 28, s. 394.
21. Kalervo Groundstroem, "Kasarmin astuesssa. Uusille tulokkaille omistettu", i *Suomen Sotilas* 1919: 17, s. 232.
22. Haanpää 1928, s. 35f.
23. Om begreppet motbild, se Mosse 1996, s. 56–75.
24. Haanpää 1928, s. 96.
25. Haanpää 1928, s. 78.
26. Haanpää 1928, s. 75.
27. Haanpää 1928, s. 24.
28. Haanpää 1928, s. 25. Det gyllene bandet syftar här på fältväbelns gradbeteckningar.
29. Olavi Paavolainen, "Kirja, josta puhutaan", i *Tulenkantajat* 30.II.1928.
30. Se bl.a.: Paavolainen 1928, V.A. Koskenniemi: "Pentti Haanpää sotilaskasvatukseemme ku-vaajana", i *Uusi Aura* 17.II.1928; "Vastalause", insändare i *Uusi Suomi* 17.II.1928; R.K.: recension i *Uusi Suomi* 25.II.1928; "Mikä on totuus?", ledare i *Suomen Sotilas* 1928: 43; E.K.: "Armeijan häpäisyä", i *Suomen Sotilas* 1928: 43; Hannes Anttila "Suomalainen sotilas", *Isenäinen Suomi* 1928: 12, Lauri Viljanen: "Tendenssikirjako?", i *Helsingin Sanomat* 20.II.1928.
31. Paavolainen 1928, s. 34. Kursiveringen i originalet.
32. Paavolainen 1928, s. 35
33. Mika Waltari, *Siellä missä mibiä tehdään*, Porvoo 1931, (3. upplagan, faksimiltryck), s. 96.
34. Waltari 1931, s. 76, 162.
35. Se t.ex. Envall 1984, s. 41. Waltari skriver själv i förordet till boken: "Det har talats och skrivits mycket ont om vår armé. Den här boken strävar till att vara en enkel skildring av livet i truppförbandet utan att försköna eller dölja skuggsidorna. Av den atmosfär i vilken man i vår tid gör män." Waltari 1931, s. 5.
36. Waltari 1931, s. 212.
37. Waltari 1931, s. 7f.
38. Waltari 1931, s. 166.
39. Waltari 1931, s. 115.
40. Waltari 1931, s. 167.
41. Waltari 1931, s. 36.
42. Waltari 1931, s. 131.
43. Waltari 1931, s. 38.
44. Mika Waltari, *Kirjailijan muistelmat*, Ritva Haavikko (red.), Porvoo 1980, passim.
45. Waltari var kring 1928 god vän med Olavi Paavolainen och de gav ut en gemensam diktsamling. En annan god vän och litterär samarbetspartner under studietiden var Armas J. Pulla som var medarbetare i *Suomen Sotilas* och där hade sagt Pentti Haanpääs arméskildring med orden: "En man som saknar humor skall låta bli att skriva soldatnoveller." Waltari 1980, s. 159, 162. Armas J. Pulla: "Todellisuuskuvaus armeijastamme", i *Suomen Sotilas* 1928: 44, s. 927.
46. Waltari 1931, s. 28.
47. Jfr bl.a. Hans Bonde, *Mandighed og sport*, Odense 1991, s. 26ff; Christina Florin och Ulla Johansson: 'Där de härliga lagrarna gro [...]'. *Kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914*, Stockholm 1993, s. 47–54; Christina Heward, *Making a man of him. Parents and their Sons' Education at an English Public School 1929–50*, London 1988; Häggman Kai, *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, Historiallisia tutkimuksia 179, Helsinki 1994, s. 60f.
48. Jfr det Hans Bonde skriver om den borgerliga idrottsrörelsen i sekelskiftets Danmark; sporten betraktades i idrottslitteraturen ofta som en övning i och uppfostran till lydnad. Det gällde att demonstrera sin individualitet inom mycket snävt angivna ramar: springa fortare än andra, men inte sidlänges eller baklänges. Sporten skulle bygga karaktär, vilket

- var den individualistiske borgerlige mannens adelsmärke. Men karaktär och individualism handlade här om att tämja sina drifter och föra in den tyglade energin i samhällsuppbyggande banor. Bonde 1991, s. 22ff.
49. Waltari 1931, s. 24.
 50. Jfr Tjeder 2003, s. 94f, 274.
 51. Waltari 1931, s. 114f, 120.
 52. Haanpää 1928, s. 143.
 53. Haanpää 1928, s. 139.
 54. Tosh 2004, s. 43f, Jeff Hearn, "From Hegemonic Masculinity to the Hegemony of Men", i *Feminist Theory* 2004: 1, s. 53f.
 55. Jag tackar professor Nils-Erik Villstrand för att ha gjort mig uppmärksam på detta.
 56. Carrigan, Connell and Lee 1987, s. 92; Connell 1995, s. 76–81.
 57. R.W. Connell and James W. Messerschmidt: "Hegemonic masculinity. Rethinking the concept", i *Gender & Society* 2005: 6, s. 847, 849f.
 58. "Alokas X:lle Entiseltä sotapojalta", i *Suomen Sotilas* 1929: 19, s. 350. Johan Vilhelm Snellman var publicist, hegeliansk filosof, statsman och en central ideolog för den finsknationella rörelsen från 1860-talet och framåt.
 59. Haanpää 1928, s. 142.
 60. Ella Johansson, *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*, Stockholm 1994, s. 152–163.
 61. Syrjö 1986, s. 70, gör denna analys av de sociala utsikterna i de två beväringssgrupperna; jag placerar här in hans poäng i ett genusperspektiv.